

DOI 10.15407/sociology2020.01.023

УДК 316.454.3/653

ДЖЕФРІ Ч. АЛЕКСАНДЕР,

професор соціології і співдиректор Центру соціології культури, Єльський університет (New Haven, CT 06520, USA)

JEFFREY C. ALEXANDER,

Professor of Sociology and co-Director of the Center for Cultural Sociology, Yale University (New Haven, CT 06520, USA)

jeffrey.alexander@yale.edu

<https://orcid.org/0000-0003-3600-8023>

КАРЛО ТОНЬЯТО,

професор факультету соціології та директор Центру соціальних досліджень, Національний університет Колумбії (Edificio Uriel Gutiérrez 26-85, Bogotá D.C., Colombia)

CARLO TOGNATO,

Associate Professor at the Department of Sociology and Director of the Center for Social Studies, National University of Colombia (Edificio Uriel Gutiérrez 26-85, Bogotá D.C., Colombia)

ctognato@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0505-4246>

Цивільна сфера та демократія в Латинській Америці¹

Цивільна сфера (civil sphere) є, безперечно, тим демократичним полем у сучасних суспільствах, що забезпечує універсалізацію культурних прагнень та критично-інтерпретаційних організаційних структур щодо таких нецивільних сфер, як економіка, релігія, наука, первинні об'єднання та держави.

На відміну від зазначених вище, більш ієрархічних та більш конкретних царин, цивільна сфера у своєму самовизначенні ґрунтується на солідар-

¹ Статтю підготовлено на основі передмови Дж. Ч. Александера і К. Тоньято до книги: Alexander, J. C., Tognato, C. (Eds.), (2018). *The Civil Sphere in Latin America*. Cambridge University Press. Публікується за погодженням з авторами і з дозволу видавництва.

ності, відчутті братерського та сестринського зв'язку з кожним належним до спільноти. Ті, хто залюднюють цивільну сферу, ідеалізуються як автономні індивіди, які відчувають обов'язок один перед одним.

Цивільна сфера спрямовується потужним дискурсом щодо питань свободи та солідарності, але це більше, ніж форма соціальної комунікації. Культура цивільної сфери інституціоналізується організаціями, які пов'язують її інтерпретативні категорії з конкретними подіями у часі та просторі.

Підживлювана утопічними змістами, цивільна сфера є також складним набором комунікативних та регулятивних інституцій. Ідеальні та матеріальні інтереси незалежних ЗМІ запускають постійний потік суджень щодо цивільного чи антицивільного статусу дій, що відбуваються в певних місцях, тут і зараз. Це складне поєднання ідеальних та матеріальних інтересів визначає ідеалізований критерій цивільної сфери радше в контексті регулювання та примусу — від імперативних вимог відомств до обов'язковості голосування та незаперечності закону, забезпечуваних державою.

Моральні вимоги самоврядування зумовлюють такі цивільні якості, як раціональність, автономність, чесність, відкритість, співпраця, критичність та рівність. Натхненні сторіччям соціальних та культурних рухів, що відбивали ці якості з різних боків, представники цивільних сфер вважають їх непорушними й облагороджувальними.

Смисли завжди є відносними, однак щойно окреслені безперечні якості завжди співвідносяться з антагоністично протилежними їм сенсами, що співвідносяться з відсутністю цивільних якостей. Такі якості, як ірраціональність, залежність, облудність, нещирість, антагоністичність, пасивність, ієрархічність, вважаються не гідними схвалення та пошани. Коли ідеали цивільної сфери втілюються в реальності, коли вони уявляються в часі та просторі й наражаються на крайні вияви культурної та інституціональної протидії з боку нецивільних інституцій, потребуються доленосні компроміси. Клас, раса, гендер, сексуальність, етнічність, релігія та регіон — упродовж історичного процесу демократизації кожна з цих категорій ставала означуваним (the signified) принижованого антицивільного означального. Будь-яка справжня цивільна сфера є тією ж мірою інклюзією, як і ексклюзією, коли йдеться про недопущення тих, хто вважається "нечистими", тобто небезпечно антицивільними, в межі чистих соціальних категорій, що належать до "справжнього" громадянського суспільства.

Якщо через ці суперечності справді фрагментуються реально наявні громадянські суспільства і компрометуються їхні цивільні сфери, це все одно не скасовує остаточно їхні прагнення. Етика незалежної журналістики та судової незалежності, норми альтруїзму та моральні норми соціальної справедливості, дотримання електоральних процедур, розширення правочинності та ідеалів служіння — всі ці демократичні елементи, тією чи іншою мірою, виживають, навіть у пригнічуваних цивільних сферах, чия незалежність від держави, ринку та церкви сильно обмежена. Утопічні ідеали демократичної солідарності проникають у кожне сучасне суспільство.

Суспільні рухи виникають через напруженість між справжніми та ідеальними цивільними сферами. Така мобілізація ініціює навернення до ідеалів громадянської сфери в надії перевести соціальні проблеми, первісно ге-

неровані у глибині нецивільних сфер, на той рівень, де їх можна оцінити виходячи з більш солідаристсько-демократичної перспективи цивільних сфер як таких; тоді замість бути проблемними питаннями, що турбують лише частину суспільства, соціальні проблеми можуть стати предметом серйозного занепокоєння для суспільства в цілому. Якщо суспільні рухи є успішними, вони започатковують процеси оздоровлення суспільства, що посилює вже наявні цивільні сфери, сприяючи визнанню раніше дискримінованих груп; розподіляючи матеріальні ресурси більш рівномірно та справедливо; розширюючи правоздатність; реформуючи владу заради зменшення її уразливості щодо корупції; забезпечуючи ширший доступ до правового захисту та втілення верховенства права. Якщо суспільні рухи є неуспішними і спроби суспільного оздоровлення, загоєння соціальних травм зазнають невдачі, в таких випадках антицивільні категоризації можуть набувати ширшого вжитку. Колись інкорпоровані групи можуть зазнавати ексклюзії, а довго доміновані групи можуть ставати ще глибше стигматизованими, і це означає, що зростатимуть приниження та насилля і вможливлуватиметься фізичне винищення.

Коли нації, що утворюють Латинську Америку, стали незалежними від Іспанії та Португалії на початку XIX століття, вони вважали себе частиною авангарду інтернаціонального лібералізму, відторгнувши монархію, аристократію та рабство і розбудовуючи представницькі форми правління та інститути верховенства права [Larrain, 2000: p. 74–75; Arana, 2013]. Чимало спостерігачів поділяли цей погляд — не тільки у Старому Світі, а й у Новому. Почасти всупереч, а почасти й унаслідок трьох століть колоніального становища та пов'язаних із цим контрреформаційних умонастроїв та спадкоємності устроїв ці нові прогресивні нації були глибоко укоріненими в європейському модерні [Forment, 2003; Dominges, 2008, 2009; Larrain, 2000: p. 43–91] та світовому історичному розвитку з його поступовим віддаленням від “традиційної” культури та “традиційного” суспільного устрою, згідно з принципами раннього гуманізму та ще раніших культурних та соціальних революцій Осьової Доби [Eisenstadt, 1982; Bellah, 2011; Alexander, 2013]. Еліта нової Латинської Америки свідомо моделювалася, беручи за основу надбання Просвітництва та демократичних революцій кінця XVIII століття [Lynch, 1973: 20ff; Lynch, 1985: p. 42–46, 106–107; Arana, 2013].

Уже два століття тому Латинська Америка запровадила дискурс, інституції та прагнення, що підтримують цивільні сфери. Незалежність була досягнута через загальноамериканський, антиколоніальний соціальний рух, що протистояв чинним умовам політичної, соціальної та культурної деградації, надто далеким від ідеалів громадянської рівності. Із перемогою цього величезного суспільного руху нові нації конституювалися, значною мірою, як громадянські солідарності, чії представники є громадянами, що наділені індивідуальними правами та не обділені повагою; чії культурні прагнення є універсальними та раціональними; чії комунікативні та регулятивні інституції — преса, асоціації, суди, виборча система — працюють; і чия громадська думка є впливовою, навіть якщо формально, через голосування, не стає панівною [Bushnell, 1985: p. 110ff, 121ff; Safford, 1985; Forment, 2003: p. 64–67, 192–200, 208–215; Larrain, 2000: p. 73].

Однак іспанська колонізація була надто гальмівною обставиною, а два десятиліття антиколоніальної війни були надто брутальним досвідом і чинником поляризації. Нові нації виявилися не зовсім тим, на що сподівалися їхні фундатори, й невдовзі це обернулося розчаруванням [Lynch, 1973: р. 334–347; Arana, 2013: р. 103, 142–143, 151, 176, 223, 342, 463–464]. Упродовж двох століть справжньої латиноамериканської історії цивільні сфери цих гордих нових націй конкретизувалися в часі та просторі, схиляючись при цьому до компромісів з нецивільними сферами під їхнім натиском, як всередині національних територій, так і перед лицем переважних зовнішніх сил. Були і злами та розвороти, і тривалі періоди авторитарного контролю, але були й вияви реінтеграції та триумфу демократії. Це була доба нерівномірного та неоднозначного розвитку, як свого часу говорив Лев Троцький про російську історію, та асинхронності, як говорив Джіно Джермані про латиноамериканську модернізацію взагалі [Germani, 1981: р. 147–156].

Упродовж усієї латиноамериканської історії суспільствознавці в Європі та Північній Америці не скупилися на зневажливі описи цього континенту. Його суспільства називали такими, що не відбулися, відсталими, антимоdernими, традиційними та роздробленими. Принизливі описи колишніх колонізаторів та колонізованих надавали підстави як для пихатої зверхності (див., напр.: [Huntington, 1997]), так і для безнадійного самокатування (напр.: [Paz, 1961; Veliz, 1994]; порівн.: [Moscareño, Chernilo, 2013]), але і в тому, і в тому разі вони докорінно помилялися, виявляючи й зі свого боку кричущу неповноту. Маятниковими коливаннями відзначалися життя та історія будь-якої цивільної сфери — Півдня та Півночі, Сходу та Заходу. Щойно народжені цивільні сфери в Північній Америці та Європі зазнали випробувань, подібних до того, що було в Латинській Америці, тож там виникали такі самі антидемократичні компромісні утворення. У Сполучених Штатах рабовласництво не тільки практикували, а й упродовж століть виправдовували як гідне поваги, корінне населення винищували, а всі “кольорові” були позбавлені громадянських прав. В Європі та Сполучених Штатах більшість населення національних територій — найпомітніше жінки та безмайнові робітники — вважалися неспроможними бути громадянами та, як наслідок, були позбавлені юридичних, політичних та соціальних прав. У ХІХ столітті жодна материкова європейська нація не була спроможна забезпечити демократичну форму правління. У ХХ столітті європейські цивільні сфери зазнавали розколів через класову боротьбу, антисемітизм і людиноненависницькі тоталітарні диктатури.

У Латинській Америці впродовж усього ХІХ століття навколишні нецивільні інституції та системи цінностей глибоко компрометували цивільні сфери. Креольські еліти застосовували бінарний дискурс громадянського суспільства задля дискредитації та відчуження значних сегментів національного населення. Корінним народам приписували повинність “безкоштовної праці” у подібних дофеодальних маєтках, а до метисів ставилися як до безвладної середньої страти. Мрії про громадянську солідарність перетворилися на посміховисько, суперечності знесилювали латиноамериканські цивільні сфери зсередини. Олігархія стала правилом, а демократія винятком.

Ситуація змінилася з початком індустріалізації з її суперечностями, що породили міські соціальні рухи на початку та всередині ХХ століття. Обіцяючи реалізувати ідеали цивільних сфер, популістські режими приходили до влади через вибори, перевороты та революції; щоб привернути робітників та, інколи, безземельних селян, вони не шкодували зусиль, обіцяючи матеріальні та символічні блага. Але кроки, спрямовані на дотримання обіцянок в душі цивільної сфери, часто породжували авторитарні режими, схильні обмежувати свободу. Популізм підживлювався та скеровувався харизматичними демагогами та політичними партіями, які надавали суспільному оздоровленню форму процесів, що розгортаються згори донизу, будучи започатковані елітами.

У таких маятникових коливаннях латиноамериканські цивільні сфери часом переживали оновлення, часом компрометували себе і втрачали самостійність, однак залишалися інституційно й культурно життєздатними, породжуючи нові опозиційні рухи, незалежну журналістику, бунтівних інтелектуалів, електоральні вимоги та критично налаштовані політичні партії. Справді, проблеми розвитку різнобарвної Латинської Америки — відсталість економіки, расові, етнічні та класові стратифікації, релігійні чвари — незмінно “фільтрувалися” крізь нашарування культурних прагнень та інституційних моделей цивільності. У цих проблемах убачався дефіцит цивільності, що виявлявся в корупції держапарату, розколах, що підривають соціальну солідарність, облудній журналістиці, політичних утисках, корисливих ідеологіях, що становлять загрозу універсалістським сподіванням деколонізації. Жертви перетворилися на обурених дисидентів, що застосовують полум’яну мову цивільної сфери для викриття гнобителів в ім’я справедливості. Початок та середина ХХ століття відзначалися чергуванням більш демократичних та більш авторитарних режимів. Прогресивні процеси здебільше були пов’язані з північноамериканськими та європейськими громадянськими ідеалами та їх носіями — лібералами, соціалістами, аболіціоністами, суфражистами; репресивні зміни зазвичай діставали підтримку з боку Сполучених Штатів, чії спецслужби та військові прагнули спроеціювати те, що відповідало, на їхню думку, економічним та геополітичним інтересам нації.

У період 1950–1970-х років Латинська Америка переживала антидемократичний реванш, підбурюваний внутрішніми цивільними силами, а іноді ззовні — зусиллями Сполучених Штатів. Але демократичні прагнення не були остаточно придушені; критичний дискурс, енергія носіїв цивільності та контури цивільних інституцій збереглися. Коли економічні устої цих авторитарних режимів зазнали краху, як у Чилі, коли правлячі військові режими виявилися нездатними протистояти колишнім колоніальним державам, як у разі Аргентини, проблеми розвитку, що здавалися всезагальними для Латинської Америки, — бідність, насилля, занепад, корупція, репресії — були переосмислені як брак демократії. Маятник хитнувся у зворотному напрямку. Почалося відновлення демократії та національних цивільних сфер, комунікативні та регулятивні інституції стали набувати більшої критичності та незалежності [Hagopian, Mainwaring, 2005].

Описуючи ці нові здобутки як частину третьої хвилі відбудови демократії [Mainwaring, Nagorian, 2005], політологи пророкували “воскресіння громадянського суспільства” [Donnell, Schmitter, 1986: р. 48], реабілітуючи термін, що сягав корінням початку доби модерної демократії. Це виглядало цілком зрозуміло, але врешті-решт виявилось фатальною інтелектуальною помилкою.

“Громадянське суспільство” як соціальний факт та інтелектуальна ідея з’явилося в перебігу боротьби проти монархії за часів раннього модерну і розквітло у політичних змаганнях XVII, XVIII та початку XIX століття. Громадянське суспільство було нечіткою, “парасольковою” концепцією [Alexander, 2006: р. 23–36], яка охоплювала практично кожен рух та інститут, які не були державними, — асоціації, економічні підприємства, університети, професійні спільноти, церкви та релігійні секти. У такій широкомасштабній концепції кристалізувався багатовіковий політичний рух проти спадкоємного, аристократичного авторитаризму. Однак концепція наразилася на серйозні інтелектуальні та практичні проблеми, коли увиразнилися інші гострі суспільні проблеми. Із піднесенням промислового капіталізму “соціальні питання” поступилися місцем питанням політичної демократії. Здавалося, великі держави, будь-які — соціалістичні, консервативні, фашистські чи демократичні, ґрунтовані на принципах загального добробуту, — є саме тим, що мало врятувати становище. Соціальний ефект політичної демократії видавався мізерним і неефективним багатом інтелектуалам та громадянам світу — лівим, центристам чи правим. Громадянське суспільство було дискредитовано як синонім інститутів, що спираються на приватну власність та підтримуються антицивільною буржуазією.

Після утворення демократичних урядів, парасольковий підхід до громадянського суспільства став концептуально безпорадним; саме конфлікти та розколи між різними сферами набули найбільшої актуальності, відтіснивши на периферію напруженість між державним та недержавним. Інструментальна раціональність ринкових економік, авторитет релігійних ієрархів, патріархальні засади сім’ї, всілякі, переважно расистського ґтибу клуби та асоціації — всі ті недержавні сили, які раніше, в рамках боротьби за політичну демократію відзначалися як цивільні, тепер дедалі більше піддавалися сумніву з боку представників тої сфери, чий інститути, культура та асоціації тяжіли до ширшої соціальної справедливості. Демократія як форма урядування була досягнута, але залишалася величезна проблема демократизації демократії [Touraine, 1997: р. 180–181] — розширення, відтворення та зміцнення справжніх цивільних сфер. Від середини XIX й аж до кінця XX століття “громадянське суспільство” поступово зникало з мови соціальної теорії.

З відновленням демократії в Латинській Америці та Східній Європі 1980-х років (див.: [Diamond, 1999: р. 22–23]), що чимось нагадувало колишні політичні змагання, першу хвилю боротьби проти авторитарних держав, набули актуальності старі концепції громадянського суспільства. Однак після утворення нових демократичних режимів актуальність “громадянського суспільства”, здавалося, знову нівелювалася. Політологи, які відновили старе поняття “громадянського суспільства”, вважали, що з устален-

ням демократичних політичних структур проблеми та потрясіння, які баламутили латиноамериканські суспільства, мають зникнути (пор.: [Yovanovitch, Rice, 2017: p. 9–10]). Побутувала оптимістична думка, що поставлених процедур “демократичної консолідації” розпочнуть добу суспільного спокою, співпраці та загоювання виразок суспільства [Holmes, 2009].

Натомість насправді суспільний конфлікт у Латинській Америці лише посилюється. Довго “не загоювані” соціальні проблеми, притлумлювані або приховувані авторитарними режимами, вихопилися на поверхню завдяки відновлюваним комунікативним та регулятивним інститутам цивільної сфери — критичній журналістиці, опозиційним осередкам інтелектуалів, лівим політичним партіям тощо. Так, громадянське суспільство у старому його розумінні було сформовано, але бідність, корупція, етнічне та расове відчуження, патріархальні устої та розрив між соціальними класами, здавалося, тільки зростають. На тлі цих проблем і розчарувань латиноамериканські мислителі намагалися знайти якусь нову соціальну мову: від неомарксизму та теорії залежності до теорій постколоніалізму, постмодернізму, гендерної та расової проблематики. Переможне відновлення концепції громадянського суспільства втрачало актуальність, а посилення на неї часто дискредитувалися через логічну непослідовність і термінологічні неточності, а також критику сучасного громадянського суспільства як неліберального, залежного, підлеглого, недосконалого та неконсолідованого [Brysk, 2000; Hawkins, Hansen, 2006; Arias, Goldstein, 2010a; Mallén, Encinas, 2013; Moscareño, Chernilo, 2013] (пор.: [Kurlantzick, 2013]).

Стверджуючи, що “вади демократії всередині громадянського суспільства ставлять під загрозу його здатність належно функціонувати”, А. Бриск [Brysk, 2000] робить, здавалося б, логічний висновок, що “сильне громадянське суспільство ... не обов’язково має бути демократичним”, — уявлення, що набуло багаторазових переспівів (напр.: [Nagorian, 2005; Perez, 2009; Oxborn, 2017]). Надія на те, що Латинська Америка може забезпечити соціальну справедливість, водночас підтримуючи демократію, видається вкрай сумнівною, і в деколоніальному контексті [Mignolo, 1995; 2005] постає питання, чи не є сама ідея демократії просто підступною вигадкою Заходу. Аріас та Гольдштейн [Arias, Goldstein, 2010b] пропонують замінити “парадигму демократії” концепцією “насильницького плюралізму”. Насильство не слід розглядати, стверджують вони, як показник віддалення держави від (імпліцитно Західного) демократичного “ідеалу”; натомість вони припускають, що насильство є “критично важливим для ... підтримання демократичних держав”. Теза про насильницький плюралізм, наразі часто цитована, є виявом не лише ерозії моральних цінностей, а й хибного розуміння соціальної діалектики сучасної демократії (пор.: [Sanchez, 2011; Taylor, 2011]).

Цьому досить великому знецінювальному інтелектуальному рухові слід протистояти. Знову латиноамериканську демократію недооцінюють — навіть тоді, коли проблеми суспільного розвитку Латинської Америки трактуються крізь призму цивільної сфери. Корупція, нерівність, расизм та відчуження стають актуальними та нагальними “соціальними проблемами” не всупереч обіцянкам демократії, а саме через них. Ранньомодерне ро-

зуміння громадянського суспільства варто відкинути. Нам потрібно перейти від парасолькової ідеї “всього поза державою” до більш аналітично диференційованого поняття цивільної сфери, сфери культури та інституцій, що перебувають у напружених відносинах з іншими, нецивільними сферами. Саме тому, що така демократизаційна соціальна сфера справді є суспільно привабливою, а сучасні латиноамериканські проблеми не лише соціологи, а й самі соціальні суб'єкти оцінюють та розуміють як відхилення від демократичних прагнень та підрив їх. Саме в контексті неспроможності втілити утопічні сподівання цивільної сфери засуджують корумпованих держслужбовців, критикують економічну нерівність, невдачі полікультуралізму, порушення принципу верховенства права, прояви насильства та залякування журналістів і т.ін.

Отже, необхідно продемонструвати, що цивільні сфери Латинської Америки є сильними, навіть тоді, коли їх скомпрометовано. Ми розширюємо спосіб теоретизації демократії, концептуалізуючи демократію не лише як форму урядування, а й як спосіб життя [Dewey, [1916] 1966; Toun-gaine, 1997: p. 185–187]. Безумовно, демократичні утопічні ідеали цивільних сфер Латинської Америки ще далекі від втілення; проте вони вже істотно інституціоналізувалися, утворюючи такого роду протизвагу антицивільним культурам та інституціям, що дає поштовх до реформування суспільства.

Сам дух цивільних сфер Латинської Америки та її інститути, виплекані століттями модерну — колоніальної та постколоніальної доби, і далі посідають своє місце, навіть якщо вони — як і їхні аналоги в Північній Америці, Європі та Азії — лишаяються тільки частково реалізованими організаційно та матеріально.

Латиноамериканські цивільні сфери історично були скомпрометовані через антицивільний ефект їхнього колоніального походження; територіальні проблеми, зумовлені постколоніальним геополітичним становищем; дисфункції у царинах економіки та релігійної чи етнічної належності, а також через дії влади, яка стає на заваді взаємодіям між цивільними та нецивільними сферами. Такі неузгодженості між громадянськими прагненнями та антигромадянськими реаліями, між ідеальним та реальним громадянським суспільством відстежуються у книзі, що стала приводом для цього есею [Alexander, Tognato, 2018]. Однак пафос книги виходить за рамки застосування теорії цивільної сфери (ТЦС), щоб підкреслити непозбутню актуальність демократичної культури та інститутів Латинської Америки не лише на практиці, а й у теорії. Враховуючи досвід Латинської Америки, ми можемо вдосконалити та переглянути саму ТЦС таким чином, щоб мати кращий інструментарій розв'язання актуальних проблем сучасності. Можна припустити, що теоретизація цивільної сфери в Латинській Америці як емпіричної арени боротьби, критики та рефлексій — це саме те, що необхідно для розвитку та прогресу теоретизування з питань сучасності застосовно до цивільної сфери.

Громадяни Європи та США лише нещодавно збагнули довгострокові наслідки впливу нестримних сил глобального капіталізму не тільки на економічні засади їхніх суспільств, а й на стан демократії в них [de Souza Santos, 2005]. Громадянській солідарності загрожують не лише економічні, а й ра-

сові, етнічні та гендерні обмеження європейської та американської цивільних сфер. Ідеться про приватизацію державної освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення; поглиблення соціальної сегрегації; поширення громад закритого типу; схильність державних органів до застосування подвійних стандартів у правозахисній діяльності щодо своїх громадян; дедалі більшу правову асиметрію в договірних відносинах між громадянами та корпоративними суб'єктами, особливо після приватизації багатьох державних послуг; розширення можливостей щодо уникнення занепокоєння з приводу статусу та відчуття страху, добре відомих широким верствам громадян, що потерпають від згубних економічних наслідків глобалізації та землетрусоподібних ефектів соціальних революцій останніх п'ятдесяти років. Ці часто травматичні розколи та зсуви зробили цивільні сфери Північної Америки та Європи схильнішими до компрометації демократичних стандартів в обмін на більшу безпеку та заклали фундамент для повернення популізму, авторитаризму та надмірної поляризації у політичних та соціальних сферах.

Заповзятливі політичні дієвці знову з'явилися на публічній арені, протиставляючи чесноти звичайних людей порокам, подвійним стандартам та маніпуляціям привілейованих еліт. "Факти" почали втрачати свою привабливість і силу тяжіння для широких верств суспільства, а "почуття" посіли своє місце як авторитетне джерело впливу, здатного безпосередньо зачіпати глибоко закорінені уявлення пересічного громадянина. Поступове витіснення фактів з публічного дискурсу почуттями почало розхитувати підвалини, на яких демократії традиційно збудовують свою державну політику. Натомість популісти використовували "альтернативні" факти для підкріплення своїх емоційно забарвлених ненависницьких та наклепницьких аргументів. Однак державна політика, яка спирається на "альтернативні" факти, не може здійснюватися без харизматичних лідерів, які з огляду на глибокий та прямий зв'язок з масами "простих людей" можуть каналізувати народні уявлення в державну політику. Оскільки між соціальним досвідом та альтернативною реальністю, яка відповідає переконанням цих умовно простих людей, виявляються прикрі розриви, пересічні громадяни стають дедалі більш схильними надавати додаткову свободу дії харизматичним лідерам задля подолання прірви між їхніми уявленнями та дійсністю. Громадянський контроль над політичними та економічними силами переходить у більш комфортне пристосовування; служіння державі витісняється служінням персоналіям; а вірність лідерові загрожує взяти гору над критикою та підзвітністю.

Проникнення популізму та авторитаризму в суспільне життя усталених демократій, яке деінде тільки щойно означилося, адже набуло набагато брутальніших форм, розпочалося після десятиліть прогресивних соціальних трансформацій. Цивільні сфери значно розширилися, мірою того як громадяни, стикаючись із неприйнятними фактами, колективно шукали рішення та нові шляхи колективних дій. Відбувалися розширення солідарності, розроблення нових полікультурних моделей інкорпорації, посилення дорадчої функції цивільних сфер. Реакція проти цих досягнень загрожувала відвернути громадськість від цивільних сценаріїв у бік проявів лояльності та ненависті. Цивільні сфери рухаються за спіраллю вниз до небезпечної поляри-

зації. Нормативні стандарти в публічному дискурсі, які утверджують раціональність, розумність, зваженість, самоконтроль, надійність, прозорість, сумлінність та підзвітність, зазнали обезцінювання в очах широких верств населення. Справедливість таких стандартів дедалі більше піддають сумніву, розглядаючи їх як перешкоди на шляху швидкого здобуття влади для простого народу, а також гальмівні чинники для їхніх харизматичних лідерів. Демагоги вигадують ворогів серед преси — “брехливі ЗМІ”, демонізують опозиційні партії та громадські об’єднання і дискредитують етичну безособовість службових повноважень, зазіхаючи на принцип прямої дії закону, а також незалежність судів.

Ці хмари, що збираються на горизонті європейських та американських демократій, впродовж багатьох десятиліть були невіддільною частиною ландшафту латиноамериканських суспільств. Отже, зіставлення теорії цивільної сфери з демократичними процесами в Латинській Америці може надати нам унікальну можливість збагатити теорію і відповісти на інтелектуальні та політичні виклики, які стоять перед нами сьогодні.

Коли відбувається наступ популізму та авторитаризму, цивільне розуміння легітимності опиняється під тиском альтернативних, антидемократичних тлумачень мотивів, суспільних відносин та політичних інститутів. Наразі чітке розуміння динаміки змагальної взаємодії між цивільним, нецивільним та антицивільним стає особливо важливим, зокрема, стосовно таких явищ, як конкурування дискурсів. Зокрема, конкретні кейси сучасного латиноамериканського суспільно-політичного процесу надають дослідникам широкі можливості для вивчення динаміки й особливостей такої змагальної взаємодії та напружень між різними публічними дискурсами.

Важливо також визнати, що в сучасній Латинській Америці цивільний дискурс разом із комунікативними та регулювальними інститутами цивільних сфер Латинської Америки часто ініціював значне демократизаційне оздоровлення. Хоч як це парадоксально, але цивільна реформа може з’явитися як відповідь на застосування антицивільних ресурсів; а войовничий революційний дискурс може перетікати у цивільне річище завдяки новим видам комунікативних інститутів.

Для розв’язання суперечності між цивільною та нецивільною сферами необхідні емпіричні дослідження меж припустимого у цих відносинах, тоді як досі теоретики цивільної сфери переважно зосереджували увагу на структурних та функціональних ефектах, які посилюють або послаблюють межі цивільного. Водночас аналітична реконструкція змішаних емпіричних фактів щодо реальних розподілів між цивільною та нецивільною сферами дає підстави говорити про “проміжні інститути”, що опосередковують взаємини між цими сферами. Теоретизування стосовно взаємодії цивільних та нецивільних сфер має осмислити регуляторні механізми, якими саме цивільна сфера підтримує суспільний порядок через правові та уречевлені засоби.

Аналітики північноамериканських та європейських демократій пов’язують сплеск популізму та авторитаризму із занепадом середнього класу. У 1950–1960-х роках теоретики модернізації висували аргумент щодо прямого зв’язку між демократією та сильним середнім класом. Невдовзі ця теза за-

знала критики, адже досвід латиноамериканських суспільств, особливо після 1960-х років, неоднораз демонстрував, що співвідношення між середнім класом і демократією навряд чи є прямолінійним. Хоча теорія цивільної сфери відчутно вплинула на уявлення про расові, етнічні, гендерні та релігійні нерівності, вона майже не заторкувала класового питання. Тож для заповнення цієї прогалини необхідно вивчати динаміку середнього класу, спираючись на праці таких істориків культури, як Е.П. Томпсон, дослідження соціальної будови класу тощо. Як доводить досвід латиноамериканських досліджень, уявлення тих чи тих акторів про середній клас є доволі різними, але ці конструкції також можуть використовувати бінарний суспільний дискурс та розбудовуватися через комунікативні та регулятивні інститути цивільної сфери.

Раніше ми припускали, що надзвичайна поляризація стає тривожним чинником суспільного життя у багатьох усталених демократичних суспільствах, зокрема в латиноамериканських демократіях, де це є регулярною рисою їхнього суспільного ландшафту. При цьому теорія цивільної сфери нехтувала впливом радикальної поляризації на її функціонування. Сучасні дослідження латиноамериканських кейсів певним чином заповнюють ці прогалини.

Щоб ліпше зрозуміти реалії та межі популізму та поляризації, дослідникам цивільності необхідно також зануритися у повсякденне життя цивільних громад, більшою мірою залучаючи до теоретизування етнографічний, або “антропологічний” вимір дослідження. Як виявляється, попри руйнівний вплив браку демократії на національному рівні, на локальному рівні потужна спільна ідентичність цивільного штабу, відчуття солідарності, або “сосьєдад”, пронизують життєвий досвід місцевого населення. Наприклад, мексиканці в деяких громадах невеличких міст, незважаючи на свою недовіру до правових процесів, залучаються до активних громадських об'єднань та зорганізують громадські дії, що є доволі ефективним викликом для державної влади.

Осмилення теорії цивільної сфери крізь призму досвіду Латинської Америки реабілітує уявлення про цивільність як буцімто утопічні прагнення, надаючи їм нового й, можливо, набагато потужнішого змісту. Необхідно “деколонізувати” ту зверхність, з якою дослідники Півночі часто підходять до демократичних процесів за межами США та Європи. Щоб дати відсіч популізму, авторитаризму та паралічу цивільного життя, що виникають внаслідок надмірної поляризації, ми потребуємо набагато більшої моральної енергії та глибшої віри в демократію. Латиноамериканський досвід здатен сказати нам щось ґрунтовне у цьому контексті.

Зіткнувшись із викликами, на які наражається демократія в латиноамериканських суспільствах, з розпачем щодо темпів розширення кола соціального включення в них, часто повільного, ба й запізнитого, з ендемічними практиками насильства на всіх рівнях і в усіх царинах суспільного життя, аналітики поза межами Латинської Америки та в ній самій періодично піддаються спокусі поспішних висновків, раціоналізуючи відторгнення цивільності в тому сенсі, що буцімто все це є ознакою тільки латиноамериканської демократії. Іноді вони йдуть ще далі, трактуючи заперечення ци-

вільності як особливу ознаку латиноамериканської демократії. Ми не можемо підтримати такі інтелектуальні кроки, хоча розуміємо їх. Відмова від надії та утопії становить кричущу несправедливість стосовно надзвичайних проявів політичної уяви, що їх неодноразово ініціювали латиноамериканські суспільства, знов і знов нагадуючи нам, що цивільна сфера — водночас як реальність і як утопія — залишається цілком життєздатним та дієвим чинником для всього регіону, навіть за найобтяжливіших обставин.

На початку 1990-х Богота була найнебезпечнішим містом у Латинській Америці (див.: [Sommer, 2014]), її громадяни тікали з публічного простору, ховаючись у власних домівках (див.: [Martin-Barbero, 2017]). Коли Антанас Мокус обійняв посаду мера Боготи у 1995 році, він відмовився сприймати публічну агресію як природний факт демократичного життя, засудив її як неприйнятний прояв нецивільності, якому могла би протистояти більш демократична політика. Його адміністрація розпочала зорганізовувати публічно “показові” втручання у повсякденне життя міста. Наприклад, мерія поширила серед місцян тисячі карток із зображенням жестів схвалення чи засудження і запропонувала використовувати їх для публічних виявів свого ставлення до поведінки своїх співгромадян замість прямої агресії або насильства. І справді, такі втручання мали помітний ефект [Gilbert, Davila, 2002; Dundjerovic, Bateman, 2006]. Громадяни Боготи почали виявляти більше поваги до публічного простору, більше дисципліни під час заторів та менше агресії у міських взаємодіях. Ця нібито суто педагогічна вправа в царині демократії дала змогу повсякденні моменти спільного життя перетворити на досвід колективної саморефлексії, зародження публічного обговорення та відновлення цивільної ідентичності [Narvaez-Goldstein, 2002–2003; Oliveira, 2009; Pasotti, 2009]. Цей досвід Мокуса — лише один із багатьох прикладів цивільної творчості та наполегливості, що їх можуть запропонувати латиноамериканські демократії.

Переклад українською М. Роїка-мол.

Джерела/References

- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere*. New York, NY: Oxford University Press.
- Alexander, J. C. (2013). The Promise and Contradictions of Axiality. *Sociologica*, 1 (January–April).
- Arana, M. (2013). *Bolívar: American Liberator*. New York, NY: Simon and Schuster.
- Arias, E. D., Goldstein, D. M. (Eds.), (2010a). *Violent Democracies in Latin America*. Durham, NC: Duke University Press.
- Arias, E. D., Goldstein, D. M. (2010b). Violent Pluralism: Understanding the New Democracies in Latin America. In: E. D. Arias, D. M. Goldstein (Eds.), *Violent Democracies in Latin America* (pp. 1–34). Durham, NC: Duke University Press.
- Bellah, R. N. (2011). *Religion and Human Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brysk, A. (2000). Democratizing Civil Society in Latin America. *Journal of Democracy*, 11 (3), 151–165.
- Bushnell, D. (1985). The Independence of Spanish South America. In: L. Bethell (Ed.), *The Cambridge History of Latin America* (vol. III, pp. 95–15). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- de Souza Santos, B. (2005). *Reinventar la democracia: Reinventar el Estado*. Buenos Aires: Consejo Latino-americano de Ciencias Sociales.
- Dewey, J. ([1916] 1966). *Democracy and Education*. New York, NY: Free Press.
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Domingues, J. M. (2008). *Latin America and Contemporary Modernity: A Sociological Interpretation*. New York, NY: Routledge.
- Domingues, J. M. (2009). Global Modernization, 'Coloniality' and a Critical Sociology of Contemporary Latin America. *Theory, Culture, Society*, 26 (1), 112–133.
- Dundjerovic, A., Bateman, I. N. (2006). Antanas Mockus's Cultura Ciudadana: Theatrical Acts for Cultural Change in Bogota, Colombia. *Contemporary Theatre Review*, 16 (4), 457–467.
- Eisenstadt, Sh. N. (1982). The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics. *European Journal of Sociology*, 23 (2), 299–314.
- Fischer, E. F. (Ed.), (2009). *Indigenous Peoples, Civil Society, and the Neo-Liberal State in Latin America*. New York, NY: Berghahn Books.
- Forment, C. A. (2003). *Democracy in Latin America, 1760–1900*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Germani, G. (1981). *The Sociology of Modernization: Studies on Its Historical and Theoretical Aspects with Special Regard to the Latin American Case*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Gilbert, A., Dávila, J. (2002). Bogotá: Progress within a Hostile Environment. In: J. M. David, H. A. Dietz (Eds.), *Capital City Politics in Latin America: Democratization and Empowerment* (pp. 29–64). Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Hagopian, F. (2005). Conclusion: Government Performance, Political Representation, and Public Perceptions of Contemporary Democracy in Latin America. In: F. Hagopian, S. P. Mainwaring (Eds.), *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks* (pp. 319–362). New York, NY: Cambridge University Press.
- Hagopian, F., Mainwaring, S. P. (Eds.), (2005). *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hagopian, F., Mainwaring, S. P. (2005). Introduction: The Third Wave of Democratization in Latin America. In: F. Hagopian, S. P. Mainwaring (Eds.), *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks* (pp. 1–13). New York, NY: Cambridge University Press.
- Hawkins, K. A., Hansen, D. R. (2006). Dependent Civil Society: The Círculos Bolivarianos in Venezuela. *Latin American Research Review*, 41 (1), 102–132.
- Hoelscher, K., Nussio, E. (2016). Understanding Unlikely Successes in Urban Violence Reduction. *Urban Studies*, 53 (1), 2397–2416.
- Holmes, J. S. (2009). Democratic Consolidation in Latin America? In: R. L. Millett, J. S. Holmes, O. J. Perez (Eds.), *Latin American Democracy: Emerging Reality or Endangered Species?* (pp. 5–20). New York, NY: Routledge.
- Huntington, S. (1998). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, NY: Simon and Schuster.
- Kurlantzick, J. (2013). *Democracy in Retreat: The Revolt of the Middle Class and the Worldwide Decline of Representative Government*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Larrain, J. (2000). *Identity and Modernity in Latin America*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Lynch, J. (1973). *The Spanish American Revolutions, 1808–1826*. New York, NY: W.W. Norton.
- Lynch, J. (1985). The Origins of Spanish American Independence. In: L. Bethell (Ed.), *The Cambridge History of Latin America* (vol. III, pp. 3–50). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Mallén, A. L., Encinas, M. J. G. (2013). A Rude Awakening: The Underside of Venezuela's Civil Society in the Time of Hugo Chávez. *Politeja — Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 24, 141–162.

Martin-Barbero, J. (2017). *Bogotá: Between the Violence of Chaos and Civic Creativity*. In: C. Tognato (Ed.), *Cultural Agents Reloaded: The Legacy of Antanas Mockus* (pp. 277–292). Cambridge, MA: The President and Fellows of Harvard College.

Mignolo, W. D. (1995). *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality, and Colonization*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Mignolo, W. D. (2005). *The Idea of Latin America*. Malden, MA: Blackwell.

Moscareño, A., Chernilo, D. (2009). Obstacles and Perspectives of Latin American Sociology: Normative Universalism and Functional Differentiation. *Soziale Systeme*, 15 (1), 72–96.

Narvaez-Goldstein, M. (2002–2003). L'éthique de la discussion au service d'une nouvelle politique de la ville: l'expérience de Antanas Mockus à la mairie de Bogota (1995–1997). *Quaderni: La revue de la communication*, 49, 119–133.

Nogueira de Oliveira, M. (2009). Ethics and Citizenship Culture in Bogotá's Urban Administration. *The University of Miami Inter-American Law Review*, 41 (1), 1–17.

O'Donnell, G., Schmitter, Ph. C. (1986). Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Part IV. In: G. O'Connell, Ph. C. Schmitter (Eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy* (pp. 1–78). Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

Oxhorn, Ph. (2017). Civil Society from the Inside Out: Community, Organization and the Challenge of Political Influence. In: G. Yovanovitch, R. Rice (Eds.), *Re-Imagining Community and Civil Society in Latin America and the Caribbean* (pp. 20–46). New York, NY: Routledge.

Pasotti, E. (2009). *Political Branding in Cities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paz, O. (1961). *The Labyrinth of Solitude: Life and Thought in Mexico*. New York, NY: Grove Press.

Perez, O. J. (2009). Measuring Democratic Political Culture in Latin America. In: R. L. Millett, J. S. Holmes, O. J. Perez (Eds.), *Latin American Democracy: Emerging Reality or Endangered Species?* (pp. 21–40). New York, NY: Routledge.

Sanchez, M. R. (2011). Review of E. D. Arias and D. M. Goldstein (eds.), *Violent Democracies in Latin America*. *American Journal of Sociology*, 116 (6), 2042–2045.

Sommer, D. (2017). 'Por Amor al Arte': Haber-Mockus Plays with the Possible. In: C. Tognato (Ed.), *Cultural Agents Reloaded: The Legacy of Antanas Mockus* (pp. 249–274). Cambridge, MA: The President and Fellows of Harvard College.

Taylor, S. L. (2011). Review of E. D. Arias and D. M. Goldstein (eds.), *Violent Democracies in Latin America*. *Perspectives on Politics*, 9 (4), 892–893.

Touraine, A. (1997). *What Is Democracy?* Boulder, CO: Westview Press.

Veliz, C. (1994). *The New World of the Gothic Fox: Culture and Economy in English and Spanish America*. Berkeley, CA: University of California Press.

Yovanovitch, G., R. Rice (Eds.), (2017). *Re-Imagining Community and Civil Society in Latin America and the Caribbean*. New York, NY: Routledge.

Одержано/Received 12.11.2019

ДЖЕФРІ Ч. АЛЕКСАНДЕР, КАРЛО ТОНЬЯТО

Цивільна сфера та демократія в Латинській Америці

Мета статті — продемонструвати, що цивільні сфери Латинської Америки залишаються в силі, навіть перебуваючи під загрозою, а також розширити спосіб теоретизування демократії, осмислюючи її не тільки як державну форму, але як спосіб життя. При цьому завдання авторів виходить за рамки просто застосування теорії цивільної сфери і передба-

чає наголос на актуальності як на практиці, так і в теорії демократичної культури та інститутів Латинської Америки. Це вимагає деколонізації зверхнього ставлення теоретиків Півночі до демократичних процесів за межами Сполучених Штатів і Європи. Звернення теорії цивільної сфери до досвіду Латинської Америки розкриває утопічний і амбітний характер громадянського суспільства на нових і більш сильних підставах. Зокрема, це дає змогу показати, що в сучасній Латинській Америці цивільний дискурс в поєднанні з комунікативними і регулювальними інститутами в латиноамериканських цивільних сферах здатні ініціювати процеси демократизації в душі цивільності. Таке бачення є конструктивним застосовно не тільки до реалій Латинської Америки, а й до ширшого глобального контексту.

Ключові слова: цивільна сфера, демократія, Латинська Америка

ДЖЕФФРИ Ч. АЛЕКСАНДЕР, КАРЛО ТОНЬЯТО

Цивильная сфера и демократия в Латинской Америке

Цель статьи — продемонстрировать, что гражданские сферы Латинской Америки остаются в силе, даже находясь под угрозой, а также расширить способ теоретизирования демократии, осмысливая ее не только как государственную форму, но и как образ жизни. При этом задача авторов выходит за рамки просто применения теории гражданской сферы и предполагает акцент на актуальности как на практике, так и в теории демократической культуры и институтов Латинской Америки. Это требует деколонизации высокомерного отношения теоретиков Севера к демократическим процессам за пределами Соединенных Штатов и Европы. Обращение теории гражданской сферы к опыту Латинской Америки раскрывает утопический и амбициозный характер гражданского общества на новых и более сильных основаниях. В частности, это позволяет показать, что в современной Латинской Америке гражданский дискурс в сочетании с коммуникативными и регулирующими институтами в латиноамериканских гражданских сферах способны инициировать процессы демократизации в духе гражданственности. Такое видение конструктивно применительно не только к реалиям Латинской Америки, но и в более широком глобальном контексте.

Ключевые слова: гражданская сфера, демократия, Латинская Америка

JEFFREY CH. ALEXANDER, CARLO TOGNATO

Civil sphere and democracy in Latin America

The purpose of the article is to demonstrate that the civil spheres of Latin America remain in force, even when under threat, and to expand the method of theorizing democracy, understanding it not only as a state form, but also as a way of life. Moreover, the task of the authors goes beyond the purely application of the theory of the civil sphere in order to emphasize the relevance not only in practice, but also in the theory of democratic culture and institutions of Latin America. This task requires decolonizing the arrogant attitude of North theorists towards democratic processes outside the United States and Europe. The peculiarities of civil spheres in Latin America are emphasized. It is argued that over the course of the nineteenth century the non-civil institutions and value spheres that surrounded civil spheres deeply compromised them. The problems of development that pockmarked Latin America — lagging economies, racial and ethnic and class stratification, religious strife — were invariably filtered through the cultural aspirations and institutional patterns of civil spheres. The appeal of the theory of the civil sphere to the experience of Latin America reveals the ambitious nature of civil society and democracy on new and stronger foundations. Civil spheres had extended significantly as citizens confronted uncomfortable facts, collectively

searched for solutions, and envisioned new courses of collective action. However when populism and authoritarianism advance, civil understandings of legitimacy come under pressure from alternative, anti-democratic conceptions of motives, social relations, and political institutions. In these times, a fine-grained understanding of the competitive dynamics between civil, non-civil, and anti-civil becomes particularly critical. Such a vision is constructively applied not only to the realities of Latin America, but also in a wider global context. The authors argue that in order to understand the realities and the limits of populism and polarization, civil sphere scholars need to dive straight into the everyday life of civil communities, setting the civil sphere theory (CST) in a more ethnographic, "anthropological" mode.

Keywords: *civil sphere, civility, democracy, Latin America*